

Византийско владичество и българско образование. Духовни средища-Исихатска, Килифаревска, Софийска, търновска, Бачковска школи-представители.

1. Обща характеристика на образованието по време на византийското владичество

Духовният живот на българите се променил значително с падането на страната под византийско владичество. Поради разделянето на интересите, господстващата класа ориентирала децата си към обучение в гръцки училища. По този начин духовното разделение се задълбочава и в някакъв смисъл бъдещото образование в страната се обрича на регрес, тъй като за него не се подготвят хора. Независимо, че е с тактическа цел гръците оставят някои от българските училища да съществуват. Към църквите и манастирите и по това време се обучават младежи за свещеници и монаси. Подготвяли се и проповедници. Макар и не явно, над тези училища се упражнявал контрол. С присъщата си хитрост византийците направили така, че обучението да се води от техни верни идейни учители и работата им била отблизо наблюдавана. За да приспят бдителността на хората те дори се заели с писане на похвални слова и жития за български просветители, но на практика преследвали една цел- прокарване и утвърждаване на елинската култура по българските земи.

Както е известно Охридската и Преславската школи по това време вече са не само с натрупани, известни традиции, а и места, където се подготвят ревностни защитници на българщината. В последствие те оказват огромно съдействие за духовното оцеляване на българите. Със същата цел били изпращани на обучение младежи в чужбина. Те разпространявали българското слово и въпреки трудните условия, подготвяли свои последователи. Прежеждането и писането на богословски книги продължавало усилено. Апокрифната литература се разпространявала успешно. Въпреки гоненията, убийствата и палежите, българският дух не бил сломен. Доказателство за апостолската дейност, свързана с образованието от това време, е книжното наследство, сред което са: Сказание Исаево“, Тайна книга“, множество жития и евангелия.

Така или иначе, българската държава била възстановена и влиянието на този факт върху образованието било благотворно. Множество млади хора получавали образование в църквите и манастирите, където четмо и писмо се преподавало със славянски букви. Използвал се букво-събирателният метод за ограмотяване. Пишело се с перо върху панакида. Перото било паче, а панакидата се изработвала от дъска, като последната се намазвала с восък. Мастилото монасите приготвяли сами - от бърз. Обучението било индивидуално. Независимо от примитивизма си и трудностите, от които била съпътствана, българската духовност процъфтявала. Факт е, че освен горепосочените знания, обучението позволявало придобиване на музикална компетентност, аритметични знания и възможности за развитие на обучаваните в множество научни области.

Следващият етап от обучението осъществявали калугерите- наричали се старци“, а учениците им послушници“. Между тях съществувала силна духовна връзка и единение. Независимо от това, някои от послушниците сменяли манастира, в който учили, за да си осигурят още по- добро образование. Най-често търсени били **Бачковският и Рилският манастир**, които и до днес съхраняват неповторими доказателства за огромната и всеотдайна работа от това време, свързана с опазването на духовността на българите.

Поради идейната и политическа ситуация, в България се появили противоречия от

външен и вътрешен за страната характер. Особено пагубно се отразили противоречията между феодалната аристокрация и народните маси върху образователното дело. В резултат на това се оформили две идейни движения- рационално и мистично. Първото съдействало за навлизането на европейските научни достижения, докато второто било защитник на официалните гръцки политически разбирания. Към двете течения се оформили просветни школи. В България се разпространява най- вече мистичното учение, поради идейната му близост с феодалния начин на мислене по това време по нашите земи.

2. Исихазъм и исихатска школа.

По време на разцвета на феодализма в България са налице предпоставки за подем в българското образование. Възобновяването на книжовната дейност е резултат от усилията на българския народ да запази своята идентичност като елиминира опасността от елинизирание. По време на известното в историята Второ българско царство по нашите земи феодализмът е в разцвет. Това обаче не може да се твърди за материалната култура. Множеството класови борби, масовото ограбване на хората, мистиката и сектантството се разпространяват значително. Засилва се и борбата срещу ересите, а успоредно с това в църквата има вътрешни междуособици. Идейните борби се изострят до такава степен, че двете идейни течения- мистично и рационалистично застават едно срещу друго. Мистичното течение, обслужващо господстващата класа, побеждава. Начело на това течение, наричано исихазъм, стои Григорий Синаит. По същността си като течение в официалната църква то значително се доближава до богомилското учение. И тук намираме идеята за сливането на душата с бога и стремеж към пълно духовно съвършенство. Пътят за постигане на това е смирението, послушанието, добродетелният живот и аскетизмът и най-вече съзерцанието-нещо, което намираме и в учението на Платон.. Независимо, че по своята същност движението е пасивна форма на протест, не би могло да играе такава значима роля в културния живот на страната, както ако се организираше под формата на системно обучение, даващо знания в разнообразни научни области и с различна степен на трудност, то играе голяма, положителна роля за времето си. Последната се свързва с обучението на множество книжовници от създадената от Григорий Синаит с помощта на цар Иван Александър школа. В Парория- земя от днешния Страндженски край получават знания едни от най- ерудираните книжовници за времето си. Такива са Теодосий Гърновски и Ромил Видински. В школата, просъществувала цели двадесет години, учениците се учили най- вече на богосъзерцание. Целта е богът да бъде опознат. Пътят към целта преминава през петте стъпала, които исихатите определят като небесни“. Те са: отказ от земните радости, покорство, послушание, смирение и най- вече любов към бога. Поради факта, че исихазмът не предлага реално решаване на проблемите на хората от народа, той не бил разбран от него и не придобил масов характер. По същество служел по- скоро на управляващата класа, тъй като отклонявал вниманието на масите от реалните проблеми и по такъв начин хората притъпявали негодуванието си към проблемите от реалното битие. Исихазмът останал чужд за голяма част от българския народ, и поради непонятността си от гледна точка на присъщия му рационализъм.

3. Други просветни школи.

3.1. Килифаревска школа

Създател на тази школа е Теодосий Гърновски. Той получава помощ от Иван Александър, с когото е близък и основава културно средище. Така след 1350 година център

на исихазма става новооткритата школа. Особеното в нея е, че приютява не само хора от една националност, а и много румънци, сърби, маджари, руси и др., с които са близки по идейни разбирания. Заедно със своите помощници- Евтимий, Дионисий и др., Теодосий прокарва идеите, в които вярва, за да ги предаде на последователите си. Тъй като се отличава с изключителна мъдрост и слава на наследник на Григорий Синаит, не е чудно, че Теодосий се откроява като най- изявеният исихат у нас за времето си. Неговата прозорливост му позволява да види реалните проблеми и да потърси решението им. Възгледите му не позволяват да надхвърли типичното исихатско мислене, свързано с примирението, съзерцанието и извисяването. Независимо от това обаче би било несправедливо да не се отчете положителното присъствие на Теодосий в българския книжовен живот. Под негово ръководство школата израства като културен, образователен център, в който се учи гръцки език, четат се и се тълкуват книги, превеждат се църковни произведения. От тази школа излизат книжовници, които впоследствие подпомагат българското образование. Такива са: Патриарх Евтимий, Киприян, , Киевският митрополит и др.

3.2. Търновска школа

Основател на Търновската школа е Патриарх Евтимий- Ученик и сподвижник на Теодосий Търновски. Благодарение на своя учител се запознава с дейността на манастира Студион“ в Цариград, а по- късно и на манастирите Св. Атанасий и Зограф“. Върху формирането на патриарха на българската култура влияят много фактори. Получил широко и задълбочено образование, възпитаникът на Килифаревската школа симпатизира на идеите свързани с аскетичния живот, но не се изявява напълно като убеден исихат.

Факт е, че Евтимий притежава невероятна култура, морални качества, творческа енергия и усърдие за работа в името на българското образование. Вероятно част от тези качества са свързани с наследеното от болярския род, към който той принадлежи. При посещенията си в Света гора и Цариград той окончателно оформя идеите си, свързани с образованието и като предразполага за съвместна дейност група родолюбиви, умни българи, се захваща с усилена книжовна дейност. Установява се в град Търново, като преди това обикаля околностите му.

В школата дейността е изключително книжовно- просветна, а не мистична. Тук се изучават разнообразни научни знания, свързани с философията, теологията, риториката и логиката, така че не е пресилено ако кажем, че в школата духът е академичен. Освен усвояването на знания, Евтимий си поставя и по- важна задача- да се изправят погрешните възгледи, битуващи дотогава в теорията, свързана с особености на българския език.

Бачковски манастир

По това време се забелязват ред промени в езика- преминаване към аналитизъм, различия в изговора и правописа, промени в склоненията на думите, объркване в употребата на двойно е“ и ери“- неща, които с една дума са оприличени с безредие. Тези факти са основание да се заговори за необходимостта от изучаване на частите на речта, промени на книги, преписвани от недостатъчно грамотни преписвачи и др. Били сменени напълно и голяма част от старите книги. Новите църковни творения са изчистени от старите грешки и служат за основа, върху която може да се усвоява славянобългарският правопис, който самият патриарх владеел. Тази школа се свързва и с дейността на Константин Костенечки- последовател на Евтимий. По късно Евтимий бива заточен, но около него отново се събират монаси, за които книжовността е призвание и те се захващат заедно с него да преписват книги, да разпространяват знанието и да се обучават. От това време са много от произведенията, завещани ни от Патриарх Евтимий. Чрез тях Евтимий внася ред в правописа, възстановява някои забравени езикови форми /запазване на буква л“ в думи като например земля“/. Прави и други езикови предложения, свързани с използването на носовките и изписването на голямо и малко ер“ в края и началото на думите. Всичко това се отразява силно при преподаването и ученето в църковните училища, т.е. е налице правописна реформа под въздействието на Патриарх Евтимий. От тази школа излизат много образовани люде, които по-късно играят огромна роля в разцвета на българската книжнина и просвета. Такъв е Владислав Граматик, Григорий Цамблак и други. Някои от тези ученици се проявяват и извън пределите на страната. Такъв е случаят например с Андроник. Той отива да работи в Сърбия, където се изявява като реформатор и основател на просветни школи. Константин Костенечки е друг наш просветител от това време с особени заслуги към българското образование. Преди това е в Бачковската школа, въпреки че не е имал възможността пряко да се учи от Патриарх Евтимий, както вече бе споменато, споделя неговите идеи и ги доразвива, като прави редица промени. Той намира буквения метод за обучение в четмо за неприемлив и препоръчва звуковия- идея, с която изпреварва векове такива велики умове в сферата на образованието, като Ян Амос Коменски, Круг и други. Както е известно по време на зараждането на светското образование у нас тази идея се операционализира в практиката от Петър Берон.. По същество изводите за начална грамотност до които стига са идея, с която показва напредничаво мислене от изключително широк мащаб. Друг принос на Костенечки е идеята му за близостта и сходството между славянските езици-руски, сръбски, босненски, хърватски, чешки, словенски и български.

Това схващане е резултата от проучването му докато пребивава в Сърбия. В основата на предложенията му относно правописната реформа са направените от него синтактични и граматични предпоставки и анализи. Оформени в трактата му "Сказание о писменах", идеите на Костенечки представляват нов възглед за обучението в грамотност като дидактическа технология и освен това авторът показва как обучението в грамотност може да се отрази благотворно върху обучението на ленивите и злите, които са го опорочили. Конкретните съвети при обучението в грамотност, дадени от Константин Костенечки звучат така:

- да се изучава гръцката азбука в нейното звуково произношение;
- да се обърне внимание на спецификата при произнасяне на звуковете;
- буквите да се учат първо в техния прав ред, а после и в обратен;
- първо става обучението в четене, а после и в писане;
- да се научи мястото на всяка буква в азбуката;
- след научаването на буквите се преминава към усвояването на срички;
- след сричкуването, започва обучението в четене.
- обучението в грамотност завършва с упражнение в писане .

Щом ученикът е вече грамотен, той започва да се справя с богослужебни текстове. Първо ги чете, а впоследствие ги тълкува. Костенечки има разнообразни новаторски идеи, свързани с огромяването. Използването на панакида тук е по особено и цели заепаметяването. Това прави наложително наличието на пет- шест-осем дъски, които не се трият веднага, а се ползват за запаметяване. Този процес трябвало да приключи преди часослова.

Образованието в поробена България след падането под турска феодална власт променя ориентацията си. По това време, целта на книжовниците се обединява около идеята за запазването на аристократичната по характер и религиозна по съдържание духовна култура. Традициите в тази насока, помогнали за опазването на българщината трябвало да се съхранят. Това не е лесно в условията на сменения български феодализъм с турски, военно спахийски. Променената държавна организация се отразява пряко върху управлението. Това важи и за подчинението на българската църковна организация. По същество преминаването на подчинение към цариградската патриаршия означава, че България няма ръководен просветен център. Независимо от социалния гнет и влошеното социално положение на хората, някои завоевания в началото били запазени. Най-значими сред тях са говоримият език и верската принадлежност. С идването на власт обаче на султан Селим положението на хората се влошило до краен предел. Правата на хората не били зачитани - наредено било унищожаването на църквите. Преминало се към масово насилствено помохомеданчване. Църквата била предадена в ръцете на гръцкото духовенство, за да я ръководи. Това придобило постепенно политически характер. При това положение като средища на българското образование се запазват само църковните и килийните училища. Откриват се множество гръцки училища. Българските учители са подложени на унижения и преследване. Получаването на високо образование станало реално. Ролята на утежняващ фактор в образователната сфера изиграва и факта, че част от образованите книжовници напускат страната, други умират, а трети започнали да се гърчечат. Променя се изцяло характерът на образованието и културата. Тя загубва аристократичния се характер. Близките до народа идеи са присъщи на нисшето духовенство, което ги разпространява сред широките народни маси. Образованието е елементарно и се придобива в училищата към църквите и манастирите. За разлика отпреди, сега се обучават освен свещеници и монаси, така също занаятчии и търговци. Обучението се води от даскали и монаси, а предметите, които се изучават са църковен ред, църковно пеене, четене, писане, приписвани на книги и зографисване“ на икони. Най- прочути от това време са Кратовският, Зографският, Рилският и Хилендарският манастири. Благодарение на дейността, която се извършва в тези по-отдалечени от Цариград манастири, българската книжовност не спира да се разпространява, макар и с по-бавни темпове. Много от радетелите на книжовността се обучавали в Зографския манастир. Тук те четели, преписвали и разпространявали разнообразна богословска литература, голяма част от която жития на светци и книжовници. По късно някои от тях се преместили във вътрешността на страната, за да продължат делото, свързано с опазване на българската духовност. Сред част от манастирите, които обслужвали са Черепишкия, Драгалевския и Тетевенския манастир. По това време Кратово е под ръководството на сръбската патриаршия. Благодарение на управлението реализирано от нея става възможно развитието на този край като търговски и стопански център. За нуждите му били необходими образовани хора. Такива се подготвяли в килийното училище към манастира. Някои ставали и черковни служители. Не по-малко плодотворна дейност се извършвала и в Рилския манастир. Резултатите от усилената и разнообразна дейност в него била обект на многобройни нападения и опожарявания. Въпреки това, работата на монасите била ползотворна и е успяла да запази образователните традиции. По косвени данни се съди, че както в Рилския манастир, така

и тук, имало килийно училище. В него са се обучавали бъдещи книжовници. Такива са Гавраил, Владислав др. Подобна дейност се е извършвала и в манастира св. Наум“ край Охрид. Днес има доказателства за запазените от тях традиции, свързани с българското образование и паметници, свързани с духовната култура на българина. С голямо национално значение е и манастирът Успение богородично“ до Троян. Създаден в годините на робството със съвместните усилия на хора от народа радатели за българската култура и духовност, манастирът изиграва особено ценна роля. Монасите от този манастир работят всеотдайно и успяват да издигнат на достойна висота дейността в него-предпоставила по нататъшното образование. Има запазени данни за съществуването на около 120 манастира от това време, занимаващи се с книжовна дейност- край селищата: Прилеп, Пещера, Драгалевци, Елешница, Дряново и други. Към тях са открити и действат много килийни училища в цялата страна- София, Габрово, Котел, Калофер, Дряново и другаде.

3. 3. Софийска школа.

Тази школа е наследник на Охридската, Преславската, Търновската, Софийската и другите, съществуващи преди нея културни средища и центрове. Идеите в нея са в съзвучие както с традициите, така също и със социалната ситуация в страната през XVI век. Съществуващите тогава няколко софийски училища подготвяли граматичи, преписвачи на книги, свещеници, иконописци. За тази цел използвали четмото, писмото, богослужението, проповедта. Последователи на Евтимий, излезли от тази школа са: Никола Граматик, Матей Граматик, Отец Тома, Духовник Яким и др. Влиянието им сред народа било огромно и това помага за образоването на голям брой християни. Част от усилията на тези родолюбиви българи завършили трагично. Гибелта им настъпила по особено жесток начин. Народът ги провъзгласил за светци, а в историята .....

*Какво още, с което можете да се гордеете –
прочетете!*